

УДК 712.26(045)

Тимошенко М. М., к. арх., доц.
Семироз Н.Г., арх., ст. викладач

ІСТОРИЧНІ МАЄТКИ БРАЦЛАВЩИНИ

Стаття написана на підставі обстежень історичних садиб, які були вперше проведені Науково – дослідним інститутом пам'яткоохоронних досліджень в період 2008-2009 р, в Вінницький обл. (Брацлавщині), та присвячена одній із складніших і досі нерозв'язаних проблем збереження, реконструкції і використання пам'яток архітектурно-культурної спадщини на Україні.

Ключеві слова: історична садиба, маєток, палацово-паркове мистецтво.

Актуальність і стан питання.

Розквіт будівництва палацово – паркових ансамблів на Правобережній Україні протягом другої половини ХУІІ та ХІХ ст. був обумовлений низкою суспільно – політичних, економічних і культурних обставин, які сталися після Любленської Унії з 1569р. до 1795р – року третього розподілу Польщі, саме коли Польща була розділена і перестала існувати як держава. В наслідок того розподілу значна більшість українських земель перейшла під владу Російської імперії, тому наша історія, політологія, культура і, відповідно, архітектура, мистецтво всіх напрямків поділяється на два яскраво протилежних періоди: перший – польський, західноєвропейський та другий – російський. Ці два періоди наклали свої відбитки на формування свідомості, ментальності, які, як відомо, у всі часи знаходили віддзеркалення в культурі.

Історичні пам'ятки палацово - паркового і палацово – ландшафтного мистецтва, як стали висловлюватися в наш час, займають помітне місце в архітектурній і в садово-парковій спадщині України. Ці пам'ятки надзвичайно мало досліджені і складають цікаву частину нашого культурного і архітектурного надбання.

Протягом всього радянського періоду вивчення такого роду пам'яток наближало дослідників до жахливого тавру «український націоналіст» з усіма відповідними наслідками; і як наслідок – садиби на території України в радянську добу досліджувалися дуже мало.(1)

Методика досліджень.

Методика досліджень будувалась на загальнопринятих умовах, які використовуються при дослідженні паркових ансамблів. Дослідження передбачали аналіз містобудівних умов, на основі натурних обстежень, фотофіксації сучасного стану, вивчення нормативно-правової документації. Вивчались іконографічні, архівні та письмові матеріали.

Значний внесок в 70 – 80 рр. минулого століття зробили архітектори і

мистецтвознавці Інституту теорії та історії архітектури та містобудування і Українського спеціалізованого науково – реставраційного проектного інституту, які підготували та видали чотиритомну збірку російською мовою «Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР».

Найбільш цінним і цікавим джерелом інформації про історію, палацово – ландшафтну і паркову архітектуру в садибах і маєтках Правобережної України є видання « Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich » , яке видавалося в Варшаві протягом кількох десятиріч з кінця ХІХ – до початку ХХ ст. Визначний внесок в дослідження садибних ансамблів зробив І. Д. Родічкін, вивченням саме Брацлавщини успішно займалися І.М, та Д. В. Малакови, Р. А. Афтаназі, чий фундаментальні праці базуються на дуже широкій джерельній базі.

Результати досліджень.

Остання планомірна інвентаризація пам'яток історії архітектури і ландшафтного будівництва, в тому числі садиб і маєтків, відбувалась на Вінничині у 1980р згідно з загальноукраїнською програмою створення Зводу пам'яток історії і культури УРСР. Перед сучасними дослідниками повстало завдання не тільки порівняти навіть досить неповні дані обстежень того часу з сучасними, але, як з'ясувалося в процесі роботи, доповнити, відредагувати каталог садиб, бо частина їх повністю або частково втрачена.

Декілька садиб були обстежені, фотофіксовані фахівцями вперше під час експедиції.

Перше комплексне територіальне дослідження було розпочато в 2006 р., велось в 2008 – 2009 рр. в Вінницькій області і успішно продовжується на території інших областей НДІ пам'яткоохоронних досліджень в рамках виконання планових тем.

Ця наукова праця потребувала вирішення багатьох досить складних методологічних і практичних питань. По – перше, виникла проблема термінологічного складу. В вітчизняному пам'яткоохоронному законодавстві немає визначення терміну «садиба», що значно ускладнює їх обстеження, окреслення, особливо в містах. Під визначений термін «комплекс, архітектурний ансамбль» підпадають і садиби – «топографічно визначені сукупності поєднаних між собою об'єктів» (3), але таке визначення не зовсім відповідає типології об'єктів містобудування, історичному наповненню цього терміна. Запровадження чіткої термінології в теорію містобудування і пам'яткоохоронну справу було б дуже доцільним.

Другою проблемою, яка постала перед колективом дослідників, стало те, що під час обстежень раніше окремо виділялися архітектурні споруди, окремо парки – сади, мости, промислові об'єкти. Таким чином, вони досліджувалися, оцінювалися і ставилися на державний облік. За рахунок

такої диференціації втрачається можливість зберігати чи відповідно використовувати палацово – паркові ансамблі чи садиби як єдине культурне явище. Враховуючи величезний об'єм матеріалу, який стосується архітектури і іконографії садиб, малодослідженість об'єктів, натурні обстеження, інвентаризація, фотофіксація, збирання архівних довідок і сучасних документів, їх класифікація, каталогізація і видання цілісної наукової праці проводилась спеціалістами архітекторами і істориками протягом трьох років.

В цій досить короткій статті хотілось би розповісти коротко про найбільш вражаючі старовинні, визначні садиби Брацлавщини за станом на 2008-09р.р.

В 2011р. міністерство культури і туризму України, Державна служба з питань національної культурної спадщини та Науково–дослідний інститут пам'яткоохоронних досліджень, видали каталог, який присвячено історичним садибам Брацлавщини (Східного Поділля).

З обстежених на території Вінницької області 61 садиби чи їх залишків на державному обліку перебуває 43 об'єкти як пам'ятки архітектури та містобудування національного або місцевого значення.

Безперечно, най'яскравіше враження справляє садиба всесвітньовідомого хірурга Миколи Івановича Пирогова в с. Вишня (нині це село знаходиться в межах Вінниці).

Велич особистості М.І. Пирогова, визнання його внеску в людську цивілізацію, відчувається в тому, що з грудня 1881р. з дня його смерті в кабінеті Вишенської садиби, ні під час розпаду імперій, революцій, світових воєн, нічия рука не пошкодила ні екстер'єр, ні інтер'єр, ні ландшафту цієї садиби.

Садиба була куплена М.І. Пироговим у 1866р. після того як вийшов в відставку і покинув Київ. Загальна площа становила 16 гектарів. В ті роки за планом самого лікаря було розбито парк і фруктовий сад. До сього часу збереглись осокори вздовж огорожі і стоять стоп'ятидесятирічні липи вздовж алеї, під якими любив відпочивати Микола Іванович. В глибині парку розміщується будинок з мезоніном, в якому славетний лікар жив з 1866 по 1881р. Зберігся будинок, не тільки екстер'єр будівлі, вхідна частина з сходами і вазами по обидві сторони, портик з колонами в класичному стилі. Будинок має 10 кімнат, коридор і галерею, в кожному з приміщень збереглися інтер'єри, меблі, картини, особисті речі Миколи Івановича, його синів і дружини. Він тут в своєму кабінеті помер 23 листопада 1881р.

Багатство збережених архітектурних і меморіальних предметів і деталей роблять музей, присвячений особистості світового значення, дуже цікавим і напрочуд достовірним. Здереглися лікарня на 10 ліжок, аптека і контора, вхідна брама, огорожа.

Саме яскраве враження справляє на кожну людину, що відвідує цю садибу – музей, мавзолей – усипальниця родини Пирогових. Тут похована сестра, дружина, син і перший священик церкви. Вражає глибинна символіка образу, архітектурна виразність, композиційна довершеність і синтез різних видів мистецтв при створенні родинного поховання поряд з родинним гніздом.

Такі родинні склепи бачимо в багатьох садибах України від Полісся до Криму; і цей дуже важливий пласт нашої історії та культури тільки починають досліджувати нікрополісти. В цій садибі знаходиться єдиний у Європі склеп, де на відкритому повітрі на глибині 5-6 сходинок ось вже 130 років лежить тіло покійного М.І.Пирогова, яке було забальзамоване його учнем – доктором Д.І.Виводцевим .

Над мавзолеєм в 1885р було збудована за проектом академіка – архітектора В.І. Сигучьова цегляна церква.

Садиба є пам'яткою національного значення, крім того, парк має статус пам'ятки садово – паркового мистецтва місцевого значення. Весь комплекс утримується у зразковому стані.

Ще одним досить оптимістичним прикладом збереження пам'ятки і репрезентативності стану є маєток в с. Антополь Томашпільського району. Можна побачити палац збудований на початку ХІХст. в стилі класицизму, парк, якій було закладено ще наприкінці ХУІІІ ст.; ознайомитися з побутом і господарюванням в таких садибах, роздивитися стайні, льодову, голуб'ятні і псарні, кам'яні огорожі з брамою.

Садиба була закладена родиною князів Четвертинських ще наприкінці ХУІІІст, коли був розпланований парк в модному тоді ландшафтному стилі, який органічно вписувався в чудовий природний лісовий масив. Ландшафтна композиція парку настільки вишукана і довершена, що може і зараз бути взірцем такого роду мистецтва. На особливу увагу заслуговують прийоми планування, розташування фруктових садів в контексті парку в цілому. Окремі дерева, куртини підібрані і розміщені таким чином, щоб розкривалися найбільш мальовничі картини пейзажу. Саме там в Антопільській садибі можна охопити п'ятиметровий стовбур кінського каштану з діаметром крони більше 30 м, посидіти під «Пушкінським дубом».

В інтер'єрах збереглася ліплення на стелях, колонах и фризах, паркет и кахлі на підлогах в кімнатах, на камінах і грубах. Палац протягом багатьох років використовувався як будинок відпочинку .

Парк є пам'яткою ландшафтного мистецтва національного значення, садиба, до складу якої включені господарські і житлові споруди, є пам'яткою архітектури та містобудування національного значення. Обстеження цієї споруди підтверджує відомий факт, що будівля може існувати, може бути

збережена, реконструйована лише тоді, коли в ній присутня людина, коли будівля використовується.

Ці садиби є прикладом першої групи садиб, тих, котрі добре збереглися, є достатньо атракційними, ілюструють певні етапи історії і теорії архітектури і ландшафтного мистецтва. Прикладами також можуть слугувати садиби м. Немирів, м. Тульчин, м. Хмельник, смт Муровані - Курилівці, в с. Винож Муравано – Курилівського р-ну, с. Печера Тульчинського р-ну, с. Соколівка Крижопільського р-ну, с. Верхівка Тростянецького р-ну, с. Стара Прилука Липовецького району, с. Іванів Калинівського р-ну.

Вкрай обмежений розмір статті не дозволяє висвітлити всю багатогранність історичної і культурної цінності садиб Східного Поділля, але хотілось би зупинитись на прикладах другої групи садиб, які пов'язані з визначними особистостями або історичними подіями, які дають можливість створення меморіальних музеїв, пам'яток архітектури і ландшафтного мистецтва, залучаючи кошти благодійних фондів, релігійних і міжнародних організацій.

Прикладом може служити маєток в м. Браїлів Жмеринського р-ну. В ті часи містечко називалось Брахилів і довгий час належало Потоцьким, Юковським, його будівництво почалось в першій половині ХУІІІст.

В середині ХІХ ст. Браїлов купив відомий підприємець фон Мек. Під садибу було відведено в центрі селища 7, 5 гектарів землі на правому березі р. Рів, притоки Південного Бугу. Надзвичайно шляхетний смак архітектора, який створював маєток, відчувається в композиційному зв'язку силуету палацу з абрисом монастиря тринітаріїв, розташованому на протилежному березі р. Рів. Двоповерховий палац, був збудований у стилі пізнього класицизму, чоловий фасад з трьома розалітами і рустровим облямуванням першого поверху. Парковий та бічний фасади мають еркери і башту з італійськими вікнами, з котрих відкривається чудова панорама ріки, каналів, містків і ставків. Зараз в садибі розташовано ліцей і частково музей П. І. Чайковського.

Історія Браїловської садиби безпосередньо пов'язана з його ім'ям, що визначає її особливе місце в культурі України і Європи. Дружина власника маєтку Надія Філоретівна фон Мек (в дівоцтві Фроловська) була другом Чайковського, великою шанувальницею і оцінювачем його таланту, надавала композитору дружню і матеріальну підтримку. Петро Ілліч з 1876 по 1880 р.р. щорічно приїздив в Браїлов, де для нього була відведена кімната, а для його слуги О.М. Сафронова і його родини – кімнати в флігелі. Інтер'єр, книги, ломберний стіл збереглися. Н.Ф. фон Мек присвячені Четверта симфонія, тв. 36 и Перша сюїта для оркестру, оперу «Орлеанська діва», кращі свої романси. (Для довідки – в будинку – музеї П. І Чайковського в Клину

композитор прожив всього рік перед кончиною.)

Ця довідка ще раз підкреслює значимість маєтку фон Мек в Браїлові, як пам'ятки маєткової культури. Садиба перебуває на державному обліку як пам'ятка архітектури і містобудування місцевого значення, а парк є пам'яткою садово – паркового мистецтва місцевого значення.

Яскравими прикладами групи палацово – паркових ансамблів Брацлавщини, які пов'язані з визначними особами і історичними подіями в Україні, являють: садиба в с. Гуцинці, де пройшли дитячі роки видатного українського історика, археолога, етнографа, нумізмата, громадського діяча Б. Антоновича, садиба в с. Носівці, де гостював і творив видатний російський поет С. Я. Надсон., с. Нападівка пов'язана з ім'ям видатного датського поета – перекладача, вченого філолога, знатока більше 10 мов Тора Ланге (він переклав на датську мову «Слова о полку Ігоревим», твори О.С. Пушкіна, М. Ю.Лермонтова, Т. Шевченка, збірку українських пісень).

Осередками палацово – паркової культури на Вінничині є садиби, пов'язані з особистостями, які відіграли визначні ролі в військових справах, дипломатії та політиці. Серед таких -чудова архітектурна пам'ятка – маєток видатного російського дипломата, генерал – лейтенанта С. І. Ігнат'єва, який своїм підписом під Сан – Стефанському мирному договору в 1878р визначив кінець російсько – турецькій війні, відповідно якому Болгарія отримала статус незалежної держави. В цей перелік може бути включена також скромна садиба в с. Тимянівці, в якій у 1796 – 1797 р.р. жив як головнокомандуючий Південно – Західною армією О. В. Суворов.

Свідчення того факту, що на певних історичних етапах союзники ставали супротивниками, можуть служити відомості, які можна одержати в садибі с. Ободівка Тростянецького району, де у 1655р. велися переговори між С. Потоцьким і кримським ханом Мухамед Гіреєм про об'єднання сил проти війська Богдана Хмельницького.

Величезною, гостро болючою проблемою залишається збереження, охорона пам'яток третього типу, котрі цілеспрямовано знищувалися, руйнувалися протягом буремних подій ХХ ст. Сумно дуже було засвідчуватися в тому, що за останні 20 – 30 років перетворилися на руїни об'єкти, які вже перебували на державному обліку і навіть мали статус пам'яток національного значення. Як приклад, можна навести садиби у с. Андрушівка Погребищенського району, в с. Нападівка Липовецького району, Стара Мурафа Шаргородського району, Бугаївка Оратівського району та інші.

До четвертого типу історичних маєтків та садиб можна з «натяжкою» віднести такі, що знаходяться в досить презентабельному стані, потребують поетапного вкладання коштів і можуть бути використані окремими

частинами. Мається на увазі вигогідність вкладання державних та особистих коштів в револорізацію маєтків і садиб з подальшим їх використанням з благодійною метою і на суспільні потреби. Прикладів таких мало не тільки в Україні, але і в Росії також.

На наш погляд, взірцем такої гуманної бізнесової діяльності в пам'яткоохоронній сфері може служити маєток в с. Самчики в Хмельницькій обл., в с. Рогожин Житомирської обл., Царицинський і Воронцовській палацові ансамблі і парки в Москві. В Росії в ці об'єкти були вкладені величезні приватні і державні кошти. Нас цікавить позитивний і наш, і російський досвід, який свідчить, що бізнес – проекти, які були націлені на спільну продюсерську діяльність в різних галузях мистецтв, на використання пам'яток маєткової культури для проведення наукових конференцій, релігійних і політичних актів, просвітницької і музейної роботи, з метою створення умов для кількаденного відпочинку та релаксації, а також прочанства, екскурсій та туризму

Після обстежень і вивчення архівних документів і інформаційних джерел о садибах і маєтках Брацлавщини можна рекомендувати для найближчого використання в бізнес – проектах кілька садиб.

Доцільно з успіхом використовувати садибу – дачу Можайських в с. м. т. Вороновиці Вінницького району. Великий палац було збудовано у 1770 – 77р.р. в стилі раннього класицизму : складається з центрального триповерхового об'єму, до якого симетрично прилягає два дугоподібних двоповерхових крила. Центр архітектурної композиції вирішено в формі портика з колонами коринфського ордеру. Вражає те, що збереглися облямування інтер'єру овальної та круглої банкетних зал з купольним перекриттям і ліпленням фризів на античні теми. Красу палацу підкреслює величезний округлий партер з газоном. Регулярний парк, який навесні 1869р. було закладено братом видатного пілота – М. Ф. Можайським, не втратив своєї дендрологічної і презентаційної цінності. Саме тут на дачі капітан першого рангу Олександр Федорович Можайський провів плідних, дослідницьких 8 років, які дали йому змогу у 1882р у Царському Селі підняти у повітря перший в Росії літак.

В садибі до 1988р розміщувалася школа, «живий дух» якої і зберіг цю перлину української культури до наших часів. Зараз ця садиба передана Воронцовському музею історії авіації і космонавтики. Думається і Сам Бог повелеває, щоб Національний Авіаційний Університет прийняв під своє «авіаційне крило» цю історичну садибу, використовуючи різнопланово і з успіхом. Забігаючи наперед, спираючись на ще неопубліковані дослідження історичних садиб Житомирської області в 2011р, хочеться порекомендувати для використання за аналогічними намірами чудовий маєток в с. Червоне з

палацом в псевдоготичному стилі, який належав Терещенкам. В цій садибі збереглися майстерні, в котрих були виготовлені сім перших літаків названих «Терещенко 1 – 7». Ці майстерні стали основою конструкторського бюро А.Н. Туполєва. На наш погляд, ці музеї могли б стати складовими об'єднання музеїв авіації ім. О. Антонова в Україні. Різноманітне використання цих маєтків дозволило б зробити бізнес – плани позитивними.

Висновки.

З усього наведеного можна зробити низку висновків наукового і практичного напрямків. Історичні садиби – маєтки Брацлавщини є надзвичайно різноманітними, оригінальними витворами українського народного генію і займають визначне місце у вітчизняній історії і культурі. Проведені дослідження дозволяють переконливо говорити про вплив західноєвропейської палацово – паркової культури через Україну на формування маєтків Євро-Азіатської частини Росії.

Натурні обстеження і аналіз інформаційних джерел дозволили досить умовно виділити чотири основних типи історичних садиб і надати узагальнюючі рекомендації що до подальших дій. Висновок єдиний – тільки живий людській дух, присутність людей зберігає архітектурні житлові і громадські будівлі від руйнації часом. Психологія сучасних людей, тотальна перевантаженість візуальною інформацією надихає на пошуки нових форм спілкування з пам'ятками історії та архітектури, людям хочеться зануритися в історіографію, спілкуватися, переселитися в минулий час, в культуру наших предків. Такі шоу, насичені достовірним середовищем минулого, коли особистість стає актором, співавтором реконструйованих сцен і подій, можуть зробити бізнес прибутковим, а кошти можуть бути використані на революцізацію і реновацію об'єктів – пам'яток.

В цілому, проблеми збереження, використання історичних садиб в нових економічних умовах у всіх державах бывшего СРСР ще не знайшли ні теоретичного, ні практичного вирішення. Позитивні приклади поодинокі і потребують глибокого різностороннього вивчення.

Список використаних джерел

1. Заболотний В.Г. Нариси з історії українських мистецтв, 6 томне видання, том 2 – К: УРЕ, 1963. 264с.
2. Родічкін І.Д., Родічкіна О. І. Старовинні маєтки України, - К: Мистецтво .- 2005, - 383с.
3. Томілович Л., Історичні садиби Вінницької області, - К: Чернігів: ВАТ «Деснянська правда», - 2011, - 210с.
4. Дивовижна Україна. серія. – Х.- Фактор. 2008- 192с. 14-20с

5. Литвиненко А. Ю. Парки Вінничини , - Одеса,- Основа ,1972,56с.
6. Пажимський О. Доба Просвітництва - тло, на якому постало феноменальне європейське мистецтво – палацово – паркове ХУІІІ-ХІХст.Маєток. - Науково – краєзнавчий збірник, Випуск 111. - Хмельницький. - Лівій, -2011. - 178с. 12-17с.
7. Aftanazy R/ Materiały do dziejów rezydencji , Pod. Red. Baranowskiego.- Warszawa. 1991.- Т. Ха – Хб.
8. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Т.ІV. Т.VІ. Т. VІІ. Т, ХІІ – Warszawa,- 1883- 1886- 1892

Аннотация

Статья написана на основании обследования исторических усадеб, которые впервые были проведены Научно – исследовательским институтом памятниковых исследований в период 2008-2009 г, в Винницкий обл. (Брацлавщины), та посвящена одной из трудных и пока нерешенных проблем сохранения, реконструкции и использования памятников архитектурно-культурного наследия на Украине.

Ключевые слова: исторические усадьбы фермы, вилла, дворец и искусство парка.

Annotation

Article is written based on surveys of historic farmsteads, villas, palace, which were first held Scientific-Research Institute protection of monuments in the period 2008-2009 , Vinnytsia department. It is devoted to unsolved problem of conservation, reconstruction, and using attraction architectural and cultural property of Ukraine.

Keywords: historic farmsteads, villa, palace and park art.



с. Печера. Каплиця з усипальною Потоцьких. 1904 р.



Вороновиця. Чоловий фасад палацу XVIII ст.



Вороновиця. Палац другої пол. XVIII ст. Елементи оздоблення інтер'єру



Вінниця. Садиба М.І.Пирогова. Парковий вхід до житлового будинку. 60-ті рр. XIX ст.